

१८. कारागिरी

मला आठवतं, लहानपणी मी नेहमी आमच्या अजोळघराच्या शेजारच्या कुंभारवाड्यात जायची. तिथं एका फिरत्या चाकावर मातीचा गोळा ठेवला, की कुंभाराच्या हाताच्या चपळाईनं लहान-मोठी मातीची भांडी तयार व्हायची! फार गंमत वाटायची बघताना.

आमच्या घरी त्या वेळी मातीचीच भांडी असायची सैपाकाला. मोगा, डेरा, घट, तरळ, टिंगाणी, गाडगी असलं हरघडी लागणारं काय काय असायचं. शेगड्या, चुलीपण मातीच्याच बनायच्या. खेळायला बुंडूकली, पुजायला बैल अन् गणपती, मुखवटे, नक्षीची कमान असलं बरंचसं तिथं तयार व्हायचं.

कुंभार हा निर्मितीचा धनी. त्याची ही कलाकुसर पिढ्यान्पिढ्यांची. हरघडी लागणारी. धार्मिक कार्यासाठी उपयोगी पडणारी. आमच्या घरी आजी-आजोबांचा हात या कामी थोडाफार बसलेला. नागपंचमीला ते चिखलाचा नाग तयार करून ताटलीत मांडायचे. बेंदराला बैल तयार करून फळकुटावर ठेवायचे. लई गंमत!

वडीलमाणसांच्या हाताखाली असल्यावर मग कधीमधी आमचापण हात कोणतं तरी एक काम करायला वळवळायचा.

आमच्या शेजारी जिनगराचं घर. तिथं पातळ गुलाबी रंगीत चुरमुच्या कागदात गुंडाळलेला, सोनेरी नक्षीतला अन् जिगानं चकचकतेल्या शेंडीचा नारळ तयार झाला, की बघताना तहानभूक हरपून जायची. लाकडी चौकोनातल्या काड्यांनी जुळवलेली दारावरची झगमगती तोरणं अन् लग्नाच्या वरातीतल्या नक्षत्रमाला पाहिल्या म्हणजे तासन्तास बघत राहावंसं वाटायचं. जिनगरांचा मामा लई कसबी माणूस. पाळण्यावरच्या खेळण्यांसाठी राघूमैना तर अशा करायचा, की खऱ्या-खोट्यातली फसगत व्हावी! खेळण्यावर चमचमणाऱ्या चंद्रचांदण्यांची शोभा तर अशी भुलवणारी, की काय सांगावं!

खेळणी तयार करायला बुरडाघरच्या कांबट्या आणाव्या लागायच्या. त्या निमित्तानं बुरूड गल्लीला गेलं, की तिथल्या रवळ्या, सुपं, करंड्या, चाळण्या, परड्या, टोपल्या, पेट्या, पाळणे, चट्या, खुर्च्या, टेबलं बघण्याजोगी असायची. कारागिरीची लई किमया. एकेकाचा हात या कामी असा सरावलेला असायचा, की पाहणारानं वाहवा मांडलीच पाहिजे. सगळं कसं मजबूत अन् देखणं, जडभारपण नाही. फुलं वेचण्यासाठी बुरडाघरची परडी आमच्या हातात अशी नखऱ्यानं तोरा मारायची, की गावातल्यांनी विचारावं, “कुठनं आणलीय

गाऽऽही परडी? आमच्या पोरींलापण मिळलं काय?’’ अशा वेळी तोंडावर हसू फुटायचं एटी मिरवावी वाटायची.

ऐटीवरून निघालं म्हणून सांगते हं! आमच्या थोरल्या काकूला रांगोळी काढायचा दांडगा नाद. ठिपक्यांच्या तऱ्हेतऱ्हेच्या रांगोळ्या अंगणात ती अशी काढायची, की त्या भुईफुलांना बघून उभ्या गावानं हेवा करावा!

आम्ही मुली तिच्या हाताखाली. शेणानं सारवायचं काम आमच्याकडं. ती सांगेल त्या रीतीनं आम्ही ठिपक्या मांडायचो आणि मग तिच्या चिमटीतली शिरगोळ्याच्या पिठाची धार अशी गिरवायची तिच्या हाताबरहुकूम, की पाहणारानं तोंडात बोट घातलंच पाहिजे!

आमच्या शाळेत रांगोळीत हात बसलेली एक चिमा नावाची मुलगी होती. आमच्याच वयाची. एकदा आम्ही गावाबाहेरच्या तिच्या घरी भोंडला खेळायला गेलो, तर तिथं वाखाच्या निरनिराळ्या सुंदर जिनसा इथं तिथं पसरलेल्या आणि घरासमोर लांबच लांब कासरा तयार करण्यासाठी दोन्ही हात भरारा हालवत एकजण उभी. लाकडाच्या मुठींना अडकवलेला वाखाचा कच्चा धागा, हिच्या हातांच्या अस्सल गिरक्यांसारशी पीळ धारण करायचा अन् मग त्या टोकाला बसलेला माणूस हा पीळ एकात एक गुंफित झक्कासपैकी दोरखंड तयार करायचा. फार सुंदर होती ही हातचलाखी! कितीतरी वेळ मी ते पाहत उभी असायची.

शिकी, मुस्की, गोफण, चापत्या, दोर, कासरे, पिशव्या असलं काय काय शेतकऱ्यांच्या घरात लागणारं तिथं मस्तपैकी तयार व्हायचं. घेऊसं वाटायचं. कांदे, बटाटे ठेवायला सैल चौकोनातल्या वाखाच्या पिशव्या आमच्या घरी तिथून यायच्या. ताकाचा डेरा घुसळण्यासाठी रवीला लागणारी लहान धाटणीची दोरी यायची.

तसं पाहिलं तर आमच्या शेतकरी घरात अशी कारागिरीची एकेक वस्तू लागायचीच. पिढ्यान्पिढ्या आपली कोणती एक कला जोपासणारी अन् त्यावर आपला उदरनिर्वाह करणारी ही मंडळी आमच्याकडे नेहमी येरझारायची.

सुतारानं यावं अन् लाकडी खेळणी देऊन जावं. पालख-पाळणा आणून द्यावा. डाव, रवी घेऊन यावं. घरातले खांब त्याच्याच हातचे. दरवाजे तोच करायचा.

तीच गोष्ट शिंप्याची. आमचे कपडे तर तो शिवून आणायचाच, पण रंगीबेरंगी तुकडेपण घेऊन यायचा. आमची आजी त्यांतून भावल्या करायची. अंगडी, टोपडी, नऊ खणांची चोळी, पायघोळ परकर, मुलांसाठी पांघरुणं, मोठ्यांसाठी वाकळ घरातच तयार व्हायची.

लहानग्यांसाठी नक्षीदार दुपटी ती अशी शिवायची, की घरोघरची मागणी आलीच पाहिजेल बारशाच्या

वेळी! कुंची तर अशी फैनाबाज शिवायची ती, की माहेरवाशिणीचा रुबाब सासरी जोकला गेलाच पाहिजेल, गुणगानांसह ज्याच्या त्याच्याजवळ!

– डॉ. सरोजिनी बाबर

शब्दार्थ : मोगा, डेरा, घट, तरळ, टिंगाणी, गाडगी – मातीची विविध आकारांची भांडी. बेंदूर – बैलपोळा. फळकूट – लाकडी फळीचा तुकडा. तहानभूक हरपणे – तहानभूक विसरून जाणे. फसगत – फसणे. भुलवणे – विसरणे. कांबट्या – बांबूच्या बारीक काड्या. सरावणे – सराव होणे. वाहवा होणे – स्तुती होणे. तोंडावर हसू फुटणे – खूप हसू येणे. ऐटी मिरवणे – तोरा गाजवणे. हेवा करणे – मत्सर वाटणे. तोंडात बोट घालणे – नवल करणे. येरझारणे – येणे-जाणे. वाकळ – गोधडी. फैनाबाज – सुबक, सुरेख. जोकला जाणे – तुलना होणे, गुणांची कदर होणे.

स्वाध्याय

प्र. १. दोन-तीन वाक्यांत उत्तरे लिहा.

- (अ) लेखिकेला लहानपणी कशाची गंमत वाटायची?
- (आ) लेखिकेच्या घरी मातीची कोणकोणती भांडी असायची?
- (इ) लेखिकेचे आजी-आजोबा मातीपासून काय काय बनवायचे?
- (ई) लेखिकेला तासन्तास काय बघत राहावेसे वाटायचे?
- (उ) जिनगरांच्या मामाला लेखिकेने कसबी माणूस का म्हटले आहे?
- (ऊ) कांबट्यांपासून काय काय बनवता येते?
- (ए) चिमाच्या घरी काय काय बनवलेले असायचे?
- (ऐ) शिंप्याने आणून दिलेल्या रंगीबेरंगी कापडाच्या तुकड्यांपासून आजी काय काय शिवायची?
- (ओ) माहेरवाशिणीचा रुबाब सासरी कशामुळे वाढायचा?

प्र. २. कोणाला व का म्हटले आहे ते लिहा.

- (१) निर्मितीचा धनी (२) भुईफुले

प्र. ३. खालील शब्दसमूहांचा अर्थ सांगून वाक्यात उपयोग करा.

- (अ) तहानभूक हरपणे. (ई) ऐटी मिरवणे.
- (आ) वाहवा मांडणे. (उ) हेवा करणे.
- (इ) तोंडावर हसू फुटणे. (ऊ) तोंडात बोट घालणे.

प्र. ४. दोरखंड तयार केले जातात, त्या ठिकाणी जाऊन निरीक्षण करा. दोरखंड तयार करण्याची कृती लिहा.

● वाचा.

या पाठात 'तोंड' या अवयवावर दोन शब्दसमूह आले आहेत.

जसे – तोंडावर हसू फुटणे, तोंडात बोट घालणे. 'तोंड' या अवयवावर आणखी बरेच वाक्प्रचार, शब्दसमूह आहेत. उदा., तोंड देणे, तोंड फिरवणे, तोंडघशी पडणे, तोंडदेखले बोलणे, तोंड चुकवणे, तोंडचे पाणी पळणे, तोंडात मारल्यासारखे होणे, तोंडी लागणे.

● खालील अवयवांशी संबंधित शब्दसमूह वा वाक्प्रचार संग्रहित करा.

- १. कान २. डोळे ३. नाक ४. डोके.

उपक्रम : १. तुमच्या परिसरातील वेगवेगळ्या वस्तू बनवणाऱ्या एखाद्या कारागिराच्या ठिकाणाला भेट द्या. तेथे कशाप्रकारे काम चालते, कोणती हत्यारे, यंत्रे वापरली जातात याचे निरीक्षण करा. कारागिराला प्रश्न विचारून माहिती मिळवा. वर्गात सांगा.

२. आपण बोलताना ‘लई गंमत!’ ‘लई भारी!’ असे अनेक उद्गार सहजपणे काढतो, त्यांतून आपला भाव व्यक्त करतो. असे उद्गार संकलित करा.

हे करून पाहा.

जुन्या, फाटक्या कपड्यांपासून दोरी, पायपुसणी तयार करा. त्यांचे वर्गात प्रदर्शन भरवा.

माहिती मिळवूया.

पूर्वीच्या काळामध्ये म्हणजे तुमच्या आजीआजोबांच्या काळात नव्हे, तर त्यांच्या आजीआजोबांच्या काळात खेड्यांतील परिस्थिती कशी होती, त्याचे वर्णन ‘कारागिरी’ या पाठात आले आहे. तुम्हांला हा पाठ वाचून आश्चर्य वाटले असेल. आपल्याच गावात आपल्या गरजेच्या वस्तू मिळतात. त्यासाठी शहरात जावे लागत नाही; पण हे व्यवसाय करणारे लोक त्या काळी फार मोठे व्यावसायिक नसत. त्या व्यवसायाचे त्यांनी शास्त्रशुद्ध सर्वांगीण प्रशिक्षणही घेतलेले नसायचे, तरीही खेडी स्वयंपूर्ण होती.

ज्या घरी जो व्यवसाय केला जायचा, तो व्यवसाय घरातील सदस्यांना घरातच शिकवला जायचा. आपल्या व्यवसायातील ज्ञान, कौशल्ये पुढच्या पिढीपर्यंत पोहचवण्याचे काम घरातच केले जायचे. त्याचे शिक्षण इतरत्र कुठेही मिळत नसे.

गावातील अशा व्यवसायांना साधे, घरगुती व्यवसाय न समजता, आता त्याकडे लक्ष पुरवले जाऊ लागले आहे. तुम्हांला जे चांगले येते, ज्याची तुम्हांला आवड आहे, त्या आवडीनुसार, तुमच्या इच्छेनुसार तुम्ही व्यवसाय निवडू शकता. त्याचे शास्त्रशुद्ध प्रशिक्षण तज्ज्ञ व्यक्तींकडून घेऊ शकता. त्यासाठी तुम्ही तुमच्या आवडीचे क्षेत्र कोणते आहे हे निश्चित करू शकता. उदा., मातीपासून बनवल्या जाणाऱ्या विविध वस्तू, शिवणकाम व कपड्यांवरील कलाकुसर, केशकर्तन, चपला-बूट बनवणे, लाकडापासून फर्निचर, शोभेच्या वस्तू बनवणे, खाद्यपदार्थ बनवणे असे वेगवेगळे प्रशिक्षण घेऊन आपण व्यवसाय करू शकतो.

यंत्रे, कुशल कारागीर आणि भरपूर मेहनत यांमुळे आपला व्यवसाय आपण भरभराटीला आणू शकतो. लोकांच्या गरजा, मागण्या लक्षात घेऊन आपण आपल्या व्यवसायात फेरबदल करू शकतो. आपल्याला जे काम आवडतं ते काम उत्तमरीतीने करून आपण त्यात यशस्वी होऊ शकतो.

● खालील वाक्यांतील रिक्त्या जागी कंसातील योग्य विशेषणे लिहा.

(टवटवीत, निळेशार, नवा, पन्नासावा, उंच)

१. हिमालय पर्वत आहे.
२. बागेत फुले आहेत.
३. काल बाबांचा वाढदिवस होता.
४. समुद्राचे पाणी दिसत होते.
५. ताईने बाळाला सदरा घातला.